

Segah ladında yazılan mahniların ifa xüsusiyyətləri

Təyyar Bayramov

Azərbaycan Milli Konservatoriyası "Muğam" xananda kafedrasının dosenti

Email: teyyar.bayramov@box.az

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan müsiqisinin əsasını təşkil edən lad-maqam səs sistemi dahi bəstakarımız Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən sistemləşdirilib hazırlanmışdır. Azərbaycan müsiqisində 7 əsas məqamlardan biri olan "Segah" məqamının səsqtarı 1/2 — 1 — 1 formulu üzrə qurulmuş və qo-vuşuq (zəncirvari) əsasında birləşərək üç bərabər tetraxorddan əmələ gəlmışdır. Bildiyimiz kimi, eyniadlı məqam heç də eyniadlı muğamın əsasını təşkil etmir. Bir məqam həmçinin həmin muğam ailəsinə daxil olan bir neçə muğamın da əsasını formalasdırır. Azərbaycan xalq müsiqisinin, eyni zamanda, bəstəkarlarımızın yaratdığı bir çox dəyərləri sənət nümunələri bu məqamin üzərində yazılıb.

Onların arasında xüsusi yeri şikəstələr adlandırdığımız zərbimügamlar tutur. Məlumdur ki, özünəməxsus ifa tərzi, xanandən həm yüksək tessituralı səs, həm də dəf ifaçısı kimi maharət tələb edən zərbimügamlarımız olan "Qarabağ şikəstəsi", "Kəsmə şikəstəsi" və "Şirvan şikəstəsi" də mahz bu ladın üzərində çalınır oxunur.

Oynaq, aydın, ritmik əsaslarla ifa edilən, zərif xırda ştrixlərə daha geniş yer verilən "Kəsmə şikəstəsi"nin ifası zamanı daha şox hazırlanıya, müxtəlif çalarlara xüsusi diqqət yetirilir. "Qarabağ şikəstəsi" ilk dövrlərdə "Segah" muğamının lirik emosional ovqatını yaratsa da, XX əsrin son rübündən ictimaiyyətdə hamın müsiqi parçasına münasibət yeni çalar aldı. Bu zərbimügam torpaqlarının yad tapdağında qalması ilə bərişmayan xalqın mübarizə ruhunun harayına çevrildi. Aşıq improvisasiyalılığı ilə birləkdə xananda ifaçılığına xas olan zəngülələr, xalların vəhdətindən yaranan "Şirvan şikəstəsi"nin ifasında həm aşıq vokal üslubu, həm də xanəndə nəfəsi duyulur. "Segah" in insana təsiri mahz belə olmalıdır. "Segah" ifaçısının səsində xüsusi bir yanğı olmalıdır ki, onun gözəlliyi, əzəmətinin dinlayıcısına çatdırıbilsin.

Xalq mahnılarımız arasında öz populyarlığı ilə seçilən "Bəri bax",

"Ceyran bala", "Evları var xana-xana", "Xumar oldum", "Kəklik", "Qaçaq Nabi", "Muleyli", "Naxçıvan", "Ninni", "O xal nə xaldır", "O sūrməli gözlərin", "Sarı bülbül", "Sona bülbüllər", "Uca dağlar başında", "Yar biza qonaq galacak", "Aparı sellar Saranı" mahnıları məhz segah ladı üzərində yazılıb.

"Ay bəri bax, bəri" xalq mahnısi hər bir azərbaycanının dilinin əzbəri olub, iştirak konsert salonlarında, istərsə də el məclislərində dəfələrlə səsləndirilən bir müsiqi parçası kimi ürəyimizə yol təpib. Həm xanəndələr, həm vokal ifaçları, həm də instrumental ifaçılar bu mahnını öz repertuarlarına salub müxtəlif variantlarda öz improvizasiyalarının naticəsi kimi səsləndirmişlər. Sözlərinin məzmununa diqqət yetirsək, burada lirik əhval-ruhiyyə nəzərə çarpır.

Pəncaradən daş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.
Xumar gözdən yaş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.
Səni mana versələr,
Ay bəri bax, bəri bax.
Allaha da xoş galir,
Ay bəri bax, bəri bax.

Malumdur ki, Azərbaycan xalq mahnılarının çox hissəsini lirik xalq mahnıları təşkil edir. Bu mahnıların sözlərinin məzmununa diqqət yetirsək, görərlik ki, onlar insana xas ülvi hiss olan sevgi hissini bayğı vulqar deyimlərdən uzaq poetik məzmuna, çalarla malik ifadələrlə müsiqinin köməyi ilə dinlayıcıya çatdırırlar. Segah ladı üzərində oxunan 2 xalq mahnısı XX əsrin 70-ci illərindən bu günə kimi öz ifaçılarının adı ilə qoşa səslənir. Onlardan biri naməmətən məhabbat üzüntüsünün aşiqin qəlbində sağalmaz yaralar qoymasını ifadə edən "Sona bülbüllər" xalq mahnısıdır. Bu mahnının adı çəkiləndə ilk növbədə göz öünüə onun mahir ifaçısı Qadir

Rüstəmov gəlir. Qeyd edək ki, yüksək tessituralı səsə malik xanənda bütün registrlərdə səs keyfiyyətlərini nümayiş etdirməyi bacarırdı. Oxuduğu müğamlarda uzun və coşqın zəngülələr vurması ilə də fərqlənirdi. Haqqında söhbət açıqlığımız "Sona bülbüllər" mahnısi onun ifasında xüsusiçərəf sevilərək Qədir Rüstəmova dünya şöhrəti qazandırmaqla, təkrarolunmaz ifa bacarığını üzə çıxartmışdır.

Daryada gəmim qaldı,
sona bülbüllər!
Biçmədim, zəmim qaldı,
sona bülbüllər!
Çəfa çəkdir, yar sevdim,
Mana da qəmim qaldı,
Ay sona bülbüllər.
Naqərat: Ela yar-yar deyirlər,
Heç məni demirlər,
Ay sona bülbüllər,
Ay saçı sünbüllər..!

Mahnının matni ilə müsiqinin vəhdəti dinlayıcını ovsunlayır. Həsrətə, ayrıyla bu cür həssas yanaşan, iztirabı daxilində çəkə bilən insanın hisslerinin ifadəsi üçün "Segah" öz lirik psixoloji məzmunu ilə köməyə galır, sanki aşıqı dənişməğə, dərdini dila gətirməyə vadar edir.

Evləri köndələn yar, sona bülbüllər!
Biza gül göndərən yar, sona bülbüllər!
Gülün yarpıza dönsün, sona bülbüllər!
Bizdən üz döndərən yar.
Ay sona bülbüllər!
Ay saçı sünbüllər!

Bu mətnədə diqqət çəkən məqamlardan biri aşiqin sevgilisine "Gülün yarpıza dönsün" deməsidir. Təsəssüf ki, həm müsər ifaçılardır, həm də dinlayıcıların çoxu bu ince məqamı diqqətdən qaçırır, bəzən bunu güllüş obyekti kimi çatdırırlar. Xatırlamalıq ki, xalqımızın hayat tərzində türkəcə deyilən müalicə əsası hamısa əsas yerlərdən birini tutub. İnancı görə, yarpız müalicəvi əhəmiyyətli bitkidir və sevgilidən gül istəmək, sadəcə, göstəriş, estetik məna deyiş, eyni zamanda, o gülün çəkilən iztirablara, xəstə aşiqin dərdlərinə dəvə olmasına mənasını daşıyır.

Haqqında söhbət açıqlığımız digər mahnı isə dünyadan vaxtsız köçməş xananda Səxavət Məmmədovun ifasında sevilan "Sarı bülbül" mahnısidir. O, "Sarı bülbül" mahnısını xüsusi bir əhəngla oxumuşdur. Mahnının ortasında "Segah" muğamını ifa etməsi çox maraqlı alındı. Mətn kimi ustad qazəlxanı Əlaqə Vahidin "Gələndə sübh zamanı sədasi bülbülümün" misrası ilə başlayan qəzəlinin bir

neçə beytini oxuyub. "Sarı bülbül"ə həsr edilmiş "Segah" üzərində olan xalq mahnısı ilə Ə.Vahidin qazəli böyük vəhdətin təzahüründür.

Segah məqamı üzərində olan digər Azərbaycan xalq mahnısı "Yar biza qonaq galacak" həm melodiya, həm də mazmun etibarı ilə xüsusi seçilir.

Aşıqın yar həsrəti, intizarı, ümidi dinlayıcıya çatdırın mahnının sonrakı bəndində yara heyranlığından bahs edilir. Bu mahnı xanəndələrimiz tərəfindən dəfələrlə ifa olunmuşdur. Lakin Səxavət Məmmədov və Arif Babayevin ifası xüsusi diqqət çəkir. Qeyd etmək istərdik ki, özünəməxsus ifa xüsusiyyətləri olan Səxavət Məmmədov ifa zamanı mahnının ortasında Bəxtiyar Vahabzadənin "Bu qədər saldı məni həsrət" misrası ilə başlayan qəzəlini "Həsim segah" müğamı üzərində oxuyub. Xalq artisti Arif Babayevin isə Əlaqə Vahidin "Sənsiz, ey şux" misrası ilə başlayan qəzəlini "Həsim segah" müğamı üzərində ifa edib, daha sonra "Yar biza qonaq galacak" mahnısını xüsusi əhənglə oxuması dinlayıcıya xüsusi zövq vermişdir.

Piyalalar irafdarı,
Hər biri bir tarafdarı,
Görəməmişəm bir haftadı,
Yar biza qonaq galacak, balam.
Bilmirəm, nə vaxt galacak, balam...
Söz verib, sabah galacak.

Segah ladı üzərində bəstələnmiş digər mahnı xalq mahnı kimi məshhurlaşsa da, ustad xanəndə Xan Şuşinskiyin müəllifi olduğu "Şuşanın dağları" mahnısıdır.

Xan Şuşinski daima xalq yaradıcılığından qidalanın xanəndə olmuşdur. O, xalq müsiqi xəzinəsinin nadir inciləri sayılan nəğmələrin füsunkar ifaçısı olmaqla bərabər, bir çox el sözlərinə, aşıq və şairlərin lirik şeirlərinə inca nəğmələr qoşmuşdur. Məşhur "Qəmərim" mahnısından sonra vətəni Şuşaya həsr etdiyi "Şuşanın dağları" dillər əzbəri olmaqla yanaşı, yaradığı gündən bu günə kimi xanəndələrin repertuarından düşmür. Ümumiyyətlə, xanəndənin yaradıcılığında "Segah" muğamının xüsusi yeri var. Repertuarında "Segah"ın bütün variantları səslənmişdir. Xüsüsən "Mirzə Hüseyn Segah" və "Zəbul-Segah" müğamlarının ifaçısı kimi şöhrətlənən Xan Şuşinski "Şuşanın dağları" mahnısını da məhz "Segah"dan bəhralanərək yaradıb. Mahnının sözləri aydın, qısa, təsirli olmaqla bərabər, müsiqisi də rəvan və oynaqdır:

Şuşanın dağları başı dumanlı,
Qırımızı qofṭalı, yaşıł tumanlı,
Dərdindən ölməyə çoxdur gümənlü,
Ay qız, bu nə qaş-göz, bu nə tel?
Ölərəm dərdindən onu bil,
Danışmasan da, bala, bari gül!

Bəzi mənbələr hesab edir ki, Xan Şuşinski mahnını 1918-ci ildə Şuşada dalgalanan üçranglı bayraqımıza xitabən yazıb. İlk məsələdə “başı dumanlı” yerinə “abi dumanlı” ifadəsinin işləndiğini və xanəndənin istifadə etdiyi “abi duman”, “qırmızı kofta”, “yaşıl tuman” ifadələrinin bayraqımızın üç rəngini təsvir etdiyini söyləyirlər. Qeyd edək ki, Xan Şuşinski Cümhuriyyətimizin mövcud olduğu dövrdə respublikanın ictimai-siyasi mədəni hayatı yaxından iştirak etmiş, konsert proqramları, tədbirlərdə çıxış edərək əlindən gələnlə əsirgəməmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin təşəkkülü, eləcə də Azərbaycan müsiqi mədəniyyətinin təkamülü bilavasita bəstəkar yaradıcılığının xalq müsiqisi ilə qarşılaşlıqla əlaqəsindən qidalanır. “Segah” lədində bəstəkarlarımız bir çox əsərlər bastalayımışdır. Dahi bəstəkarımız Ü.Hacıbəyli yaratdığı opera və operettalarda mahz bu laddan geniş istifadə edib. Onun “Leyli və Macnun” operasından I şəkil – xor (segah cahargah), həmin şəkildə “Leyli-Macnun” dueti, V şəkil. “Macnunun şikayəti”, digər operası olan “Koroğlu” operasında üverturada asas mövzu, I pərdə Nigarın ariyası (Rövşəndir manı yaşadan) (Segah-Rast-Segah) segah lədi üzərində bastalılmışdır. Azərbaycan müsiqisində ilk müsəlli komediya janının banisi olan dahi bəstəkarımız özünün son operettası “Arşın mal alan”da Əsgərin ariyası (Naladəndir ney kimi), Gülçöhrənin ariyası (“Pərişan zülfü”), Gülçöhrənin etirafı (Məni saldı yaman dardə), Asyanın mahnısı (Gözəlim, yar gözəlim), Asyanın rəqsi. Süleymanın mahnısı (Nadir sənin dərdin), Tellinin mahnısı (Yar o yanda, sən bu yanda), Soltan bəyin kupletləri (sən dul, mən dul)

kimi müsiqi nömrələrini məhz həmin lad-maqam üzərində yazıb. Bu ənənə onun mahni janrında da öz əksini tapmışdır. Qeyd etməliyik ki, dahi bəstəkarın “Sənsiz” romansı da Segah lədi üzərindədir.

Segah lad-maqamında müsiqilərə digər bəstəkarlarımızın yaradıcılığında da geniş rast gəlinir: F.Əmirovun “Sevil” operasında Ataşinin kupletləri, V.Adigözəlovun “Segah” simfonik müğəmmi, “Qərənfil” müsiqi qəzəli, C.Cahangirovun “Aylı gecələr”, “Ana”, R.Mirişinin “Dalğalar”, H.Xanməmmədovun “Güllü”, S.Rüstəmovun “Həkim qız”, “Oxu gözəl”, A.Rzayevanın “Evimizə gəlin gəlin” və sair.

Ramiz Mirişinin İ.Safərlinin sözlərinə bəstələdiyi “Dalğalar” mahnisi xüsusi diqqətə layiq əsərlərdən biridir. Lirik, axıcı müsiqi ilə sözlərin vahdati insanda inca, kövrək hissələr yaradır. Dənizdə olan sevgiliş üçün narahat olan aşiqin dalğalara yalvarışından bəhs edən mahnida “Segah” müğəmmının intonasiyaları xüsusi maraq doğurur. Burada bəstəkar “Segah” müğəmminin “Mayeyi-segah, Şikəsteyi-fars” söbəsindən istifadə etmişdir.

“Dalğalar” mahnısını daha da təsirli edən onun ilk ifaçısı, sevimli xanəndəmiz, respublikanın Xalq artisti Şövkət Ələkbərova olmuşdur. Şövkət xanımın təkrarolunmaz, həzin səsi, professional oxu tərzi hələ uzun müddət dinləyicilərin qulaqlarından getməyəcək.

Son olaraq onu qeyd etməliyik ki, bu lad üzərində bəstələnən mahnıların, o cümlədən xalq müsiqisi incilərinin, folklor nümunələrinin hər birinin həm məzmun, həm də forma etibarilə təhlili mükəmmal tədqiqat asərinin mövzusudur. Hər bir dinləyicidə yaratdığı lirik-emosional ovqatla seçilən müsiqi parçaları bundan sonra da könüllər oxşayıb, ən kövrək məqamlarda ruhların tərcüməni olacaqdır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Abdullazada G.A. Qadim və Orta əsrlərin müsiqi mədəniyyəti (Şərq və Qərb kontekstində). Bakı, 2009.
2. Ağaalıqızı İ. Azərbaycan müsiqisi zövq mənbəyidir. B., 2002.
3. Azərbaycan xalq müsiqisi (oçerkələr). B., “Elm”, 1981.
4. Azərbaycan etnik müsiqisi. B., 2006.

Резюме

В статье речь идёт об особенностях песен сочинённых на ладе Сейгах.

Ключевые слова: Сейгах, лад, фольклор, песня, композитор.

Summary

In the presented article we are talking about the features of songs composed on the frets of Segah.

Key words: Segah, lad, folklore, song, composer.